

Бажан Оксана Миколаївна

Бажан Оксана Николаевна

Vazhan Oksana Mukolaivna

Кримінальний сюжет і гендерна психопррода художнього характеру (за матеріалами малої прози Марка Вовчка “Павло Чорнокрил”, “Свекруха”, “Одарка”)

Criminal plot and gender psyhopryroda artistic character (based on short prose M.Vovchok "Paul Chornokryl", "Svekrov", "Odarka")

Криминальный сюжет и гендерная психопррода художественного характера (по материалам малой прозы Марка Вовчка "Павел Чернокрыл", "Свекровь", "Одарка")

Ключові слова: характер, психопррода, стать.

Ключевые слова: характер, психопррода, пол.

Key words: character, psyhopryroda, sex.

У статті подано різноаспектний аналіз художнього характеру з боку гендерних розрізень статі. Розслідується культурологічний розвиток маскулінних і фемінних осіб, які проживали у кін. XVIII на поч. XIX ст.; трактуються їх вчинки.

Призначена для студентів, науковців, редакторів.

В статье представлены разноаспектных анализ художественного характера со стороны гендерных различий пола. Розсліджується культурологічний розвиток маскулінних і фемінних осіб, які проживали в кін. XVIII нач. XIX в.; трактуються їх поступки.

Предназначена для студентов, ученых, редакторов.

Many-sided analysis of a literary characten is depicted from the point of view of genden sex distinctions. The culttural and edukational development of masculine and feminine persons who lived at the end of the 18-th the beginning of the 19-th century; their deeds are explained (regarded).

It is designet for students of linguistic universities, teachers, scientists, editors.

Дата та джерело публікації: Літературознавчі студії. Випуск 16. Збірник наукових праць. – К: Видавничий дім Дмитра Бураго. - 2006 . - С. 140- 150 (факультет економіки та менеджменту, кафедра українознавства).

Характер людини весь час змінюється. І характеристика його як суб'єкта оновлення повинна включати цю внутрішню суперечливість.

Серед численних наукових студій, монографій, статей значну частину присвячено згаданій проблемі, яку намагаються проаналізувати з погляду різнобічних, зокрема маловивчених проблем: дослідження характеру статі у феміністичному аспекті, аналіз поняття “характер” психологічними, філософськими й соціологічними студіями. Як стверджують вчені (С.Бочаров, М.Жулинський, В.Тюпа), художній характер специфічний саме концептуальним наповненням: “... він не лише відображає риси реальної особистості, яка розвинулася в той чи інший період, але й вказує на тенденцію розвитку цього реального типу. Характер у літературі і в тому випадку, коли він представляє зображення досить певного і знайомого нам з життя характеру, містить не лише знання про нього, але взагалі те знання про життя, його оцінку й уявлення про можливості й перспективи, що складають зміст даного твору, його художню думку, розливу по всіх клітинах і порах поетичного організму” [1; 319].

Розмежовують поняття “характер” і “характерне” вчені М.Храпченко, В.Пінков: “...характери наявні лише в таких літературних родах, як епос і драма, і, як правило, у великих їх формах”[5;321].

Художній характер як певна цілісність розкривається в єдності “зовнішнього” і “внутрішнього”, в їх діалектичному взаємозв'язку. “Зовнішнє” проявляється в портреті персонажа, що сполучає як природні так і соціальні риси, може опосередковано виражати внутрішній стан героя (психологічний портрет, у якому значна роль відводиться зовнішній психологічній деталі, - те, що В.Фащенко називав “видимою мовою душі”). “Зовнішнє” виявляється через відтворення поведінки персонажа форма якої, на думку російського літературознавця С.Мартьянова, - “це не просто набір зовнішніх подробиць здійснення вчинку, але певна єдність, сукупність, цілісність. [3;261].

На важливості поведінки, дії для розкриття характеру персонажа, спрямування його волі наголошували Арістотель, Гегель. Зображення поведінки “концентроване” у формі вчинку. Відомий український вчений, академік В.А.Роменець вважає, що вчинок є способом особистісного існування в світі. А категорія “вчинку” має тенденцію до поширення й на “внутрішнє” героя (враховуючи ідеї М.Бахтіна, Ж.П.Сартра про думки й висловлювання як форми вчинку).

У розкритті літературного характеру важлива роль відводиться засобам відображення внутрішнього життя людини, її психічного буття, про що говорив, наприклад, В.Фащенко в роботах “Відкриття нового і діалектика почуттів”, “У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури”. Сам тип психологізму вивчається багатьма дослідниками (П.Колобаєвою, А.Єсиним, Ю.Кузнєцовим). Психологічні студії продемонстрували, що психіка людини – “киплячий горщик”, “безодня”, в ній протистоять “принцип задоволення” і “принцип реальності”[3;200].

Гендерна психоприрода художнього характеру рентабельно представлена у творах Марка Вовчка з кримінальним сюжетом або його елементами. За загальним визначенням, кримінальний сюжет - це ланцюг пов’язаних із темою злочину подій, конфліктів, психологічних колізій, за допомогою яких автор розкриває характери персонажів-злочинців, мотивацію поведінки, соціально-психологічну причинність злочину. І незважаючи на те, що прозі Марка Вовчка присвячено багато ґрунтовних різноаспектних студій, але проблема еволюції характеру в ній залишається невичерпною. Тому основне завдання статті – дослідити функціонування характеру в персонажів-злочинців у прозі Марка Вовчка, проаналізувати специфіку засобів художнього психологізму, а також простежити порушені автором морально-етичні, психологічні, соціальні проблеми. У дослідженні використано досвід кримінального сюжету та проблеми психологічного аналізу, поетики характеротворення у творчості інших письменників, зокрема В.Стефаника, Ф. Достоевського, Л.Толстого, Е.Золя, І.Франка.

Доцільним є звернення до теоретичних праць з психоаналізу та деяких філософських робіт. Цій проблемі присвячено роботи К.Юнга [8], З.Фрейда [6], Е.Фромма [7]. Психомотиваційний аспект аналізу психології злочинця розглянуто в працях представників кримінально-антропологічної школи М.Бенедикта й Ламброзо, перший з яких запропонував оригінальну класифікацію злочинних типів, а другий ґрунтовно дослідив особливості психологічної поведінки жінки-злочинниці. Монографія сучасного дослідника А.Зеленського “Кримінальна психологія” [4; 200] містить систематизований аналіз актуальних питань із психології злочинної поведінки, зокрема вивчення характеру злочинця. Тому ця робота є корисною для типологізації персонажів-злочинців у прозі Марка Вовчка та розуміння соціально-психологічного феномена злочину.

Сучасні письменниці приділяють значну увагу художньому осмисленню природи жіночої агресивності, створюючи специфічні типи героїнь: “відьма”, “вамп”, “жінкозвір”, “убивця” (переважно у феміністичній прозі О.Забужко).

До згаданої теми вперше звернулися ще прозаїки XVIII ст. Так, в оповіданні “Свекруха” Марка Вовчка фігурує образ владної та деспотичної матері. Проникнувши у внутрішній світ Орлихи, простежуємо рівень ситуативного типу психоприроди характеру. У психологічному укладі природи злочинця відсутні паталогічні феномени, натомість існує надзвичайно складна психомотивація поведінки – несвідоме уявлення про правоту своїх вчинків. Амбіціозна Орлиха підсвідомо має фальшиве переконання, що всі багаті люди нікчеми, а бідні – доброзичливі особи. Старосвітське невігластво, тупий улад думок свідомої “убивці” породжують в літературі нову “жінку-звіра”.

Незлюбивши невістки за те, що вона “...багатого батька дочка” [2;104], свекруха ще на весіллі якось недобре “...глянула Ганні ввічі” [2;104]. З того часу і почалось: то дорікала жінці, що з заможного роду, то чогось насипала в

скриню і “...золоті очіпки потемніли, і пояси червоні полиняли”[2; 105], то якісь чари насилала.

Свідома генетична субстанція матері проходить певний еволюційний процес підсвідомого розпаду та перебазовується в “шизофренічний стан” месника “жінкозвіра”. Діючи за принципом таліону (“око за око, зуб за зуб”), згідно з яким, “... вся кривда мусить бути укарана, всяка неправда мусить помститися” [2; 50], хвора особа помилково зрушує наболілу ненависть до заможніх людей на власну невістку. Орлиха не визнає Ганну за дитину, хоча сама матір, позбавляє її життя. Отримавши звістку про смерть жінки, відреагувала якимось холодно, не по-жіночому. Дуже тонко, щиро та природно зацентрувала авторка той кульмінаційний момент, коли мати дізналася про смерть сина. Вона “...мало з рук мерця не вибила”[2; 51]. У повному плані перед читачем розкрився характер егоїстичної, себелюбивої, егоцентричної жінки, яка свідомо закохана у своє власне чорне “я”.

Змальована у творі краса “вамп-жінки” (“...висока в червоному очіпку...”[2;50]), стає своєрідним синтезом холодної “вампічності” та материнської ніжності.

Глибоким розкриттям психології людини, протікаючими характеротворчо-функціональними змінами характеру, просочене оповідання “Павло Чорнокрил” Марка Вовчка. Тут письменниця ставить абстрактну моральну проблему – вбивство людини та його тяжкі наслідки. Художній типаж персонажів-злочинців у прозі письменниці досить різноманітний, бо кожен переступник репрезентує певний людський характер: “... соціальний статус, поведінку осіб, мотиваційну сферу вчинків” [4;200]. Відтак, зображаючи той чи інший тип злочинця, письменник намагається не лише показати строкатість психологічних різновидів особистості, а й простежити в їхній характеристиці певну суспільну, людинознавчу, морально-етичну проблему, закорінену передусім у проблемі окремого індивіда.

М.Бенедикт писав:” [4; 149] у з’ясуванні злочинів і заходів щодо їх зупинення виходити передусім з самої суті злочину, який є нічим іншим, як лише виявом психології злочинця, і вивчати, з одного боку – впливи оточення та виховання на генезу злочину”[].

У такому випадку Марко Вовчок звертає увагу на особистість самого правопорушника та його психічну конструкцію. У характері Павла Чорнокрила письменника прагне змодельовати непередбачувані риси психіки та розкриває нові проблеми людського буття.

Павло Чорнокрил, маючи індивідуальний характер, іманентно видозмінює свою долю. За намовою Варки, яку покохав, вбиває дружину, одружується із спокусницею. Павло гостріше, ніж герої інших творів письменниці, відчуває соціальну несправедливість, породжену кріпосною дійсністю. Вапка імпонує йому своїм осудженням безправного життя, співчуттям до нього, як до кріпака. Цього не вистачало в ніжній Галі, яку цілком задовольняло маленьке особисте щастя. Пізнавши Варку ближче, героєві здається, що в її особі він знаходить іншу, сильну та споріднену йому натуру. Так виникає любов до Варки й неприязнь до жінки.

Емоційно-експресивне наповнення дуалізмом підсвідомості “чоловіка-зрадника” динамічно пульсує в підтексті твору. Галя здається Павлові перепоною до щастя, до повноцінного душевного життя. Чоловічий егоцентризм та прагнення отримати насолоду від життя – домінуючі риси його характеру. Новітнім у прозі є те, що людина емоційного темпераменту, надзвичайно щира й чутлива до людської кривди, перетворюється в “чоловіка-звіра”, вчинками якого керує небуденний деспотизм. У ту хвилину, коли Галя хворіла: “... просидів ніч біля неї Павло, прислухавшись, чи ще дише, думаючи: ось-ось перестане”.[2, 61]

Душевна нещирість, обман нівелюють його еством. Куди поділася щира любов до жінки? Як зумів він гадюкою пригрітися в наївній дитячій душі? З наведених прикладів вимальовується, що Павлова любов до Варки

була нетривка й імітувала легку форму закоханості. Свідома втрата почуття до жінки не дає морального права посягати на її життя.

Дуалізм внутрішнього світу героя гостро вирізблюється на фоні жіночої вірності та любові. Дивлячись увічі дружині, чоловік інстинктивно грає роль порядного глави сімейства. Підступно вбивши свою половинку, продовжує втілювати рольові здібності пристосуванця в суспільному оточенні. Але разом із тим проявляє себе в ролі мужньої особи, яка знаходить у собі сили як вбити так і покаятися. До того ж, його надії розвіюються: він бачить, що Варка значно дрібніша, егоцентричніша, ніж загибла, тиха, любляча та життєрадісна Галя, яка має характер сильної особистості, але гине в покорі. Так виникає душевне страждання героя. Він вважає спокутувати злочин у в'язниці або на каторзі з тим, щоб позбутися душевних мук. Щоб уникнути непорозуміння, пан та управитель оголошують злочинця божевільним і залишають без покарання. Психологічний злам особистості підкреслено окремими деталями, бо він карає себе за вчинений гріх. Ласкаві, любовні відносини з новою зрадливою дружиною швидко відходять в небуття. Відносячи себе за психологічним розподілом до інтровертних особистостей, герой інтенсивно мислить, переживає, згадує та оцінює. Його виразною психологічною якістю є рефлексивність. За поданими в підтексті ознаками, психіку злочинця слід віднести до ситуативного типу. Складна психомотивація свідомої поведінки моделює стереотипні погляди літераторів на більш критичний образ Павла. Більшість рецензентів виправдовують злочин героя, інтегруючи підлими вчинками. Так, кохання Павла до Варки на початковому етапі сильне та пристрасне. Але заувага в тому, що він закохується не тільки в споріднену натуру (за першими враженнями), а й у красу Варки. У згаданому прецеденті виявляється найгостріший мотив зради. Покинутий егоїстичною та підступною Варкою, “... жив він так роки, поки його туга не звалила – зліг вмирати” [2;62], трансформувавшись в “смиренну особу”, підсвідомо божеволіє. Фактаж непростого гріха губить горду і себелюбиву душу.

Образ Павла Чорнокрила – образ людини небуденної, яка гостро відчувала соціальну неправду. Не зумівши знайти правильного життєвого шляху, справжнього вирішення, прирікає себе на загибель.

Заглибившись у внутрішній світ людини, прослідковується психологічний злам особистості, яка не керує обставинами, а навпаки – підпорядковується їм.

Психосексуальний ідентичний характер репрезентований в образі пана з оповідання “Одарка”. Дика тваринна пристрасть старого грішника відірвала від родинного порогу молоду істоту та своїми власними руками викопала їй могилу. За психологічною характеристикою пан є еротоманом. Нервова система акцентованого образу під впливом порушень свідомісної генетичної субстанції кори головного мозку різко зазнає психологічних змін та призводить до “ненормованої” поведінки. Тож принагідно зазначити, що себелюбивий “чоловікозвір” сприймається як переступник. Деспотичну стать мало цікавить моральне значення вчинків, бо “... не один вік дівоцький веселий стратив” [2;94]. Недобра та себелюбива воля панує у душі пана. Розпещеність, егоїстичність продовжує еволюціонувати в душах деспота. Прийшовши за дівчиною до її хати: “... жорстоко загарбав її та повів” [2;94]. Ніякі умовляння не в силі спинити зло, якого індивід набув у процесі розвитку суті особистості. Уточненням думки є слова батька, який розповідає за Одарку, що вона і ще й літ не дійшла, бо “...п’ятнадцятий лише годок починає” [2;94].

Отже, створивши образ панського еротомана, письменниця різними версіями генези переступництва, змальовує психологічні моделі персонажів – злочинців, які відображають не лише різносторонність людської психіки, а й особливості суспільної організації.

Небуденний характер статі, у якому співіснує слабке та сильне, демоничне та ласкаве, представлений в образі Данила Гурча. Імовірним є те, що індивід не народжується добрим чи злим, ввічливим чи ласкавим, демонічним чи люблячим т.д. Він набуває поданих рис характеру в процесі

життя за певних умов. Залишившись ізмалку сиротою, Данилко був обділений материнською теплотою та ніжністю. Прецедент особистого не налагодженого життя призводить до психологічного зламу в душі героя.

Маскулінна природа героя обділена почуттям, постійно прагне його віднайти. Індивідуальні риси особистості під впливом деспотичної дійсності і нереалізованих мрій переходять в патологічний стан: “Коли б таку горду душу та на добре!” - говорить оповідач та продовжує: “Бо був він щирий та правдивий. Сам нікого не обіжав зроду, тільки себе занастив” [2;108]. В напливі страшного гніву забив любиму сестру, яку : “... так жалував, як рідну дитину ” [2;107], за те, що та не послухалася його і “злюбилася з ляхом “, забив також її коханця, а через кілька років після того, ревниво запідозривши дружину в зраді, відрубав їй шаблею голову та сам з розпуки втопився в Дніпрі.

У постаті Данила Гурча ми вбачаємо натуру сильну та вольову, але зіпсовану наслідками суспільних обставин, що змінили психоприроду і відбилися у психології злочину. Він вміє і палко любити, і сильно ненавидіти, з гнівом обрушується на тих, хто нехтує його любов'ю. Вмонтовуючи у твір характер Данила, автор примушує читача задуматися над смыслом життя та безглуздими вчинками людини.

Отже, перед нами калейдоскопічно промайнули різносторонні характери злочинців, ми занурилися у морально-етичний зміст людської поведінки, торкнулися проблеми екзистенційного вибору особистості, викреслили шляхи подолання змін, деструктивних імпульсів у людині. Проте завжди залишаються невичерпні художньо-естетичні ресурси, які необхідно досліджувати не одному поколінню літературознавців.

Список використаної літератури:

1. Бочаров С.Г. Характеры и обстоятельства// Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Образ, метод, характер. – М.: Из-во АН СССР, 1962. – с.312-451.
2. Вовчок Марко. Вибрані твори/ За ред., з виступ.ст. О.Дорошкевича. – К.: Держлітвидавництво України. – 1946. – 251 с.
3. Жулинський Н.Г. Человек в литературе. Общественные ценности и проблема художественного характера. – К.: Наукова думка, 1983. – 304с.
4. Зеленський А. Криминальная психология. – К.: Юринком Интер. – 1999. – 204 с.
5. Киракосян Л.М. Концепция личности и герой литературы. – Ереван: Советский городок, 1982. – 304 с.
6. Фрейд З. Толкования сновидений. – К.: Здоровье, 1991. – 383 с.
7. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М.: АСТ - ЛТД. – 566 с.
8. Юнг К.Г. Психологические типы. – Спб. – М.: Универсальная книга, 1998. – 716 с.

